

VASS LÁSZLÓ
Szeged

Szemiotikai szövegtan

A. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeinek keretében az intézmény Magyar Nyelvészeti Tanszéke új időszakos kiadványt indít útjára. A *Szemiotikai szövegtan* címmel önálló sorozattá fejleszteni kívánt kiadvány szerkesztői PETŐFI S. JÁNOS és BÉKESI IMRE.

A Szemiotikai szövegnyelvészet sajtó alatt lévő első kötete centrálisan a főiskola magyar nyelvészeti tanszéke által 1988. szeptember 16-án rendezett tanácskozásnak az anyagát foglalja magába, s *A szövegtani kutatás néhány alapkérdése* alcímet viseli.

E tematikus kötet az utóbbi másfél, két évtizedben kifejlődő, majd az 1980-as évek második felére új lendületet vett szövegtani kutatások alapkérdéseinek és legfrissebb eredményeinek bemutatására vállalkozik.

A szövegtan új irányultsága, a szemiotikai szövegnyelvészet PETŐFI S. JÁNOS munkássága nyomán bontakozott ki, s vált tipikusan európai tudománnyá. A szemiotikai szövegnyelvészet terminus azt a komplex kutatási ágazatot jelöli, amely a szövegek formális, szemantikai és pragmatikai aspektusának vizsgálatára egyaránt kiterjed, s amely napjainkban a multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció elméleti keretének kimunkálása irányában fejlődik.

A szemiotikai textológia következőképpen multi- és interdiszciplináris tudományág; magába integrálja a szövegtani kutatásokban érdekelt (rész)diszciplínák (retorika, poétika, stilisztika, interpretációelméletek, az általános nyelvészet, pszicholingvisztika, szociolingvisztika stb.) eredményeit, módszereit stb. A Szemiotikai szövegnyelvészet sorozattá fejlesztése ezért eredményesen szolgálhatja a hasonló jellegű hazai kutatásokat, a tudományos fejlődést.

1. A nemrég megjelent első kötete négy tematikus részből áll. A kiadvány magvát az előszót követő első és második fejezet képezi. Ezekben öt tanulmánnyal és a hozzájuk kapcsolódó diskusszióval ismerkedhet meg az olvasó. Harmadik egységét (a szemiotikai szövegnyelvészet tanulmányozásához készült) terminológiai szótár teszi ki, negyedik része pedig bibliográfia.

1.1. A tanulmányok sorát PETŐFI S. JÁNOS *Szemiotikai textológia — Didaktika* című négyrészes dolgozata nyitja meg. Ebben a szerző a szemiotikai textológia felépítésével, általános aspektusaival és néhány, elsődlegesen nem a nyelvészet hatáskörébe tartozó szövegtani kérdés elemzésével foglalkozik. Az első részben írott/nyomtatott szövegek konstitúciójának komponenseit, szintjeit és rétegeit vázolja. Itt vezeti be azokat a főbb terminusokat, amelyekkel a szemiotikai textológia operál. A verbális jelkomplexus (signum verbale) komponenseit, valamint az írott/nyomtatott szövegek jelentésinterpretációjának faktorait áttekinthető, szemléletes ábrákba foglalva is számba veszi.

Tanulmánya lényegét a második és a harmadik rész képezi. A második részben a szerző a dominánsan verbális szövegek vehiculumának kommunikatív funkciójára mutat rá olyan szövegpéldákkal, amelyeknek jelentését fizikai megjelenési formájuk jelentős mértékben meghatározza; a harmadikban pedig — anaforikus elemek szövegkonstitutív szerepének elemzése révén — a világra vonatkozó ismeretek (mentális modellek) interpretatív jelentőségére világít rá. Dolgozatának ezen részei meggyőzően mutatják, hogy adekvát szövegelemzés/interpretálás esetén hol kell túllépni a nyelvészet kereteit. Érvélése alapján bizonyosnak látszik, hogy a „referencia és a koreferencialitás (valamint ennek típusai) megállapításához elsősorban a világra és nem a nyelvre (grammatikára) vonatkozó ismereteinket kell alkalmaznunk; azokat, amelyek felhasználásával az interpretáció során a szöveghez rendelt mentális modelljeinket megalkotjuk”.

Dolgozata negyedik, befejező részében néhány következtetést von le PETŐFI S. JÁNOS a szemiotikai textológia és az azzal kapcsolatos didaktika kommunikációkutatásban betöltött szere-

pére vonatkozóan. Közülük a leglényegesebb alighanem az, hogy a szövegvizsgálatok valóban adekvát elmélete a multimediális kommunikáció egy szemiotikai modellje lehet.

1.2. A második tanulmány szerzője BÉKESI IMRE, címe: *Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere*. A dolgozat, mely szorosan kapcsolódik BÉKESI IMRE-nek a szövegyszerkezet kutatására irányuló eddigi munkásságához, az elvárástöről ellentét és a kauzativ viszonyítás alkotta egységet veszi szemügyre közelebbről. Kiindulópontja a gondolat logikai formáinak és bizonyos nyelvi formáknak a lényegi megfelelései, párhuzamai és felszíni különbségei. A logikailag háromtagú kauzalitás természetes kommunikációs-situációban két tag viszonyaként manifesztálódik. Az elvárástöről ellentét pedig olyan viszonyfajta, amely a következtetés levonását mintegy indukálja. Egységük *viszonyok viszonyaként* értelmezhető, amelynek hátterében egy szillogizmusfajta rejlik. Ennek szerepe, a kommunikátorok értelmezési modelljeinek működése tisztán logikai és/vagy nyelvészeti eszközökkel valószínűleg nem érhető tetten. A logikai sémák hatásához, funkciójához azonban aligha férhet kétség. A szerző szavaival: „egy nyelvi objektumot szöveggé minősíthető különféle (játék, közlekedési stb.) szabályok közt minden bizonyan legáltalánosabbak a logika szabályai”.

1.3. A következő tanulmány NAGY L. JÁNOS-é, s *A megnyilatkozás nyelvi értékéről* címet viseli. A dolgozat azt a kérdést vizsgálja, hogy PETŐFI S. JÁNOS szemiotikai interpretációs modellje miként alkalmazható adott élőnyelvi példára. Kételemű megnyilatkozást úgy elemez, hogy kiegészíti a harmadik komponenssel, így rokonítva a retorikából ismert enthymémával. Ugyanakkor hangsúlyozza a nyelvi értékek, a nonverbális eszközök és az implikátumok együttesének fontosságát a kommunikációs-situációban. A szerző szerint: „BÉKESI IMRE konstrukciótipusainak szerveződéséből kiindulva lehetséges a propozíciók értékelemzésén alapuló továbbgondolás a szövegvizsgálatban, s ezzel magyarázó eljárások kidolgozása a szöveg vehiculumának szerveződésére, a konfigurációk architektúrájára nézve.”

1.4. Ezeket az egyrészt általános, másrészt speciális szövegtani kérdéseket tárgyaló tanulmányokat CSÜRI KÁROLY *Lehetséges világok vizsgálata, mint műértelmezés* című dolgozata követi. Benne azt mutatja be a szerző, hogy a „lehetséges világok” logikai-szemantikai koncepciójának és a koherenciálmélet igazságfogalmának irodalomtudományi alkalmazásával miként hajtható végre egy irodalmi műhöz interpretációként rendelhető szövegvilág rekonstruálása, megalkotása.

A dolgozat első része a szövegmagyarázat általános elméleti-módszertani kérdéseit taglalja. Alapvetően kétféle, nemirodalmi és irodalmi szövegolvasást különböztet meg a szerző. Különbségüket találó egyszerűsítéssel így jellemzi: „az első esetben a szövegvilágot próbáljuk valóság-képünkhöz illeszteni; a második esetben a szövegvilágot tekintjük adottnak, s ehhez igyekszünk felépíteni egy adekvát magyarázó rendszert”. Az irodalmi kommunikáció „irodalmissága”, az „esztétikai” kód értelemszerűen csak az utóbbi szövegfeldolgozási módszer segítségével ragadható meg, s e kód azonosítható azzal a szabályrendszerrel/-hipotézissel, amely az „irodalmisság” jegyeit modellel, s amelyet minden esetben a befogadó rekonstruál vagy konstruál. A szövegkijelentések így módon rendezett halmazának jelentése nem más, mint a szöveg lehetséges világa.

Dolgozata második részében CSÜRI KÁROLY konkrét szövegpélda elemzésével szemlélteti a modell működését.

1.5. A tanulmányok sorát VASS LÁSZLÓ *Szupertextuális kohézió és stilsztika* című dolgozata zárja le. Benne a szerző egy funkcionális és szöveg szemléletű stílusvizsgálati eljárás kidolgozására tesz kísérletet. Az eljárást SZABÓ ZOLTÁN szövegstilsztikai koncepciójának eredményeire alapozza. A tőle kimunkált elméleti keret és metodológia továbbépítésével egy terjedelmileg és esztétikailag is jelentős korpuszon mutatja be, hogy a fókuszkohezióhoz hasonló egységek, képez a szerző. Ezt a szöveg feletti entitást szupertextusnak nevezi, s felhasználhatónak találja mind a stíluselemzés, mind pedig a stilsztikai jellemzés, esetleg még a stilsztikai minősítés javítására is.

2. A kötet második fejezete, mely a *Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás* címet viseli, a rendezvényen folytatott diskuszió (utólag átdolgozott) anyagát tartalmazza. A vitában BÉKESI IMRE, CSÜRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS és PETŐFI S. JÁNOS vett részt. Az eszmecsere részben a tanulmányokban felvetett egy-egy kérdést világít meg közelebbről, részben pedig újabbakat társít azokhoz. Közülük itt természetesen csupán néhány központi kérdés, gondolat kiemelésére van mód.

A szövegek struktúrájával kapcsolatban eltérőek a vélemények. A véleménykülönbségek alapvetően a struktúra társadalmi objektívitásának megítélésére vezethetők vissza. E kérdés megválaszolásának támpontja az lehet, hogy egy jelkomplexushoz különféle struktúrákat rendelhetünk hozzá, elvileg annyit, ahány szempontból a szöveget értelmezni próbáljuk. A struktúra ilyképpen nem tekinthető a szöveg inherens tulajdonságának.

A szöveg jelentésének problematikája némileg hasonlít a struktúráéhoz. Az interpretáció tudnillik nem annyira abban áll, hogy egy szövegben megtaláljuk annak jelentését, mint inkább abban, hogy a szöveg az olvasó segítségével felépít, létrehoz egy lehetséges jelentést. Adott esetben (pl.

a konkrét költészet alkotásait tekintve) a szövegalkotó szerepében működő kommunikátor kifejezett szándéka ellenére is.

A struktúra és a szövegjelentés inkább csak jelzett komplexitásának fényében magától értetődik az 'interpretáció' terminus metodológiai természetű pontosabb körülhatárolásának igénye. Termékenynek tűnik az interpretáció egyes kutatóinak az a gondolata, hogy „nem csak mi olvasuk a szöveget, a szöveg is olvas minket”.

A szövegfeldolgozásnak számottevő tényezői az *inferenciák*. Különböző típusai (morfoszintaktikai, explikatív, referenciális stb.) nélkül lehet ugyan a szöveghez jelentést rendelni, de talán nem olyan gazdagot, mint alkalmazásukkal.

Az *intertextualitás* és *tipológiája* a közelmúltban került a szövegtani kutatások előterébe, s tudvalevően azoknak a relációknak a feltárását és tipologizálását jelenti, amelyek legalább két szöveg közt fennállhatnak. Interpretatív jelentősége (hasonlóan az inferenciákéhoz) nyilvánvaló, általánosan elfogadható elméleti keretének kidolgozása azonban még várat magára.

Az *interpretációs szabályok* és hierarchiájuk felállításának nehézségei alighanem az eddigiekből is kitűnnek. Ezen szabályrendszerek, instrukciók elemzésekor azonban további olyan tényezőkkel is számolni kell (pl. a szöveg típusa, a szerzőnek tulajdonítható konzisztencia, az interpretátor 'relevancia'-felfogása), amelyeknek kutatása és/vagy e kutatás eredményeinek interszubjektív explikálása meglehetősen nehéz.

Számos észrevétel tartalmaz a diszkusszió a szövegek *összefüggőségére* vonatkozóan. Meggyőzőnek tűnik például az a megállapítás, hogy a koherencia nem kizárólag a szöveg és nem kizárólag a világ, hanem e kettő relációjának a tulajdonsága.

Érthetőek következésképpen, sőt szükségesek is a kutatók, a nyelvészek stb. *autolimitációra* irányuló törekvései. Am ezen a ponton természetesen még vetődnek fel bizonyos alapvető kérdések, többek közt a *langue-lingvisztika lehetőségei*, kapcsolódása más kutatásokhoz, a *szisztéma-* és a *kommunikáció irányultságú nyelvészet* viszonyának problematikája, s a sort persze folytathatni.

3. A szakirodalom feldolgozásával és a szaktudományos diszkussziókkal kapcsolatban is alapvető nehézséget jelent egy általánosan elfogadott és/vagy explicit módon bevezetett terminológia hiánya. Ezt a nehézséget kívánja — legalább a szemiotikai textológia vonatkozásában — csökkenteni az a VASS LÁSZLÓ által összeállított *explikatív terminológiai szótár*, amelyet a kötet harmadik része tartalmaz.

E — mintegy 190 szavas — lexikográfiai feldolgozás címszavainak zöme: a szemiotikai textológia, illetőleg a szemiotikai textológiai kutatásokban érdekelt főbb diszciplínák alapvető terminus technicusai. Közkeletű, hagyományos műszavak vagy más elméletekben (is) alkalmazott terminusok csak tájékoztató, megvilágító jelleggel kerültek a szótárba. A fogalmak értelmezése, a szócikkek szerkezete a hasonló célkitűzésű feldolgozások általános szempontjai szerint alakul.

4. A kötet befejező egysége egy háromrészes ajánló bibliográfiát nyújt a szövegtan kérdéseivel behatóbban foglalkozni kívánók számára. A PETŐFI S. JÁNOS által összeállított *Bibliográfiák — Periodikák* alcímű rész a nem magyar nyelvű szakirodalomra vonatkozó metabibliográfiákat tartalmazza. A *magyar nyelvű szakirodalom bibliográfiáját* HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA készítette. A bibliográfia harmadik része PETŐFI S. JÁNOS összeállítása, s a következő alcímet viseli: *Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés*. Ez többek között tartalmazza PETŐFI S. JÁNOS válogatott bibliográfiájának jegyzékét, s magyar nyelvű publikációinak teljes listáját is.

A kiadvány modern, emblematikus borítója PAPP GYÖRGY munkája.

A Szemiotikai szövegtan első kötete várhatóan széles körökben ébreszt figyelmet, s indít majd termékeny vitát is.

Cs. Nagy Lajos:

HELYESÍRÁSI GYAKORLÓKÖNYV

A magyar helyesírás szabályai 1984. évi tizenegyedik kiadását követően jó pillanatban jelent meg Cs. Nagy Lajos munkája. Bizonyos módosítások ugyanis arra készítettek és készítettek bennünket, hogy újra átgondoljuk helyesírásunk helyzetét, fejleszthetőségének lehetőségeit. Most ugyanis mindenképpen pontosítanunk kellett és kell vonatkozó ismereteinket, és az új minőséghez vezető módokat is fel kell tárunk.

Fontos lenne az általános megújulás is, mert a publicisztikai és egyéb íráskor szaporodása, számbeli gyarapodása ebből a szempontból is okoz nehézségeket. Elég csak egyetlen sajtótermékünket (Rádió és Televízióújság) megemlítenünk annak igazolására, hogy a nem elég gondosan karbantartott termék minden nap veszélyeztetni olvasóinak helyesírási igényét, a helyesírás fontosságának tudatát. Némely szak- és szakmunka tekintélyét kérdőjelezi meg. (Angelusz Róbert: Kommunikáló társadalom. Budapest. 1983. Gondolat. 185. p.)

Elegendhetetlen tehát, hogy legalábbis isko-